

SAMLAREN

*Tidskrift för
svensk litteraturhistorisk
forskning*

ÅRGÅNG 87 1966

Svenska Litteratursällskapet

UPPSALA

Almqvist & Wiksells

BOKTRYCKERI AKTIEBOLAG

UPPSALA 1967

HOLGER FRYKENSTEDT: *Studier i Carl August Ehrensvärds författarskap*. Stockholm Studies in History of Literature, 7. Sthlm 1965.

Efter sin död och under hela 1800-talet var Carl August Ehrensvärd beundrad och vördad. Det var Henrik Schück som genom sin nedvärdering av honom åstadkom en svacka i forskarnas intresse för honom; Lamms kapitel om Ehrensvärd i Upplysnings-tidens romantik är förstrött och Gunhild Berghs forskningarna kan inte anses tillfreds-ställande. Även om några forskare sysslat med honom sedan dess — särskilt Carl David Moselius — har en grundlig modern omprövning av Ehrensvärd saknats. Ragnar Josephson utgav år 1963 för Svenska Akademien en överskådlig levnadsteckning över honom, väl snarast en utvidgning av hans Sergel-studier, men det finaste Josephson skrev om honom handlar om vänskapen med Sergel och trycktes för tjugu år sedan i Vintergatan under namnet »Naturens allra hemligaste sanning». Sten Åke Nilsson har nyligen skrivit några givande uppsatser om honom, en om hans fysiognomiska teckningar och en, synnerligen synpunktsrik och stringent, om Ehrensvärds egen arkitektur.

Efter några kringgående rörelser som bl. a. omfattar Oxenstierna och ett par delstudier, har nu Holger Frykenstedt givit ut en snarast monografisk studie över Carl August Ehrensvärd. Författaren, som har dokumenterat stora insikter i romantikens filosofi i sina Atterbom-studier, har för det föreliggande arbetet varit gynnad på flera sätt. Han är skolad i filosofiens historia, vilket gjort honom skickad att sätta in Ehrensvärd i ett stort idésammanhang. Han har av naturen begåvats med en järnflit, vilket har lett till omfattande nyfynd, som dock endast delvis redovisas i boken.

I de båda första kapitlen behandlar Frykenstedt vardera delen av Resa till Italien, följer Ehrensvärds resroute och tar upp hans kommentarer till de besökta ställena. Det är noggranna analyser av Resan som resedokument och som programdeklaration. Tredje kapitlet handlar om Ehrensvärds teoretiska katekes De fria konstens filosofi. Det sköna är det som är nyttigt för människans sanna natur, och det nyttiga skall visas fram som nyttigt. En entréport med trappa är vackrare än en port till en vagn, ty dörren och trappan ger i det förra fallet åskådaren ett klart begrepp om ändamålet; en vagnsdörr ger intet omedelbart begrepp om ett sant ändamål och är därför ful. Eller som Ehrensvärd uttrycker det: »Uti människans närmaste behov äro de ting som tjäna dertill merendels alla vackra.»

I det fjärde kapitlet går Frykenstedt in på den europeiska bakgrunden till De fria konstens filosofi. Han visar hur Ehrensvärd samlar upp både en klassicistisk princip, som uppställer normer för *konsten* och förordar ordning, symmetri, enhet i mångfald osv., och en subjektiv, som ägnar sig åt *konstupplevelsens* natur och understryker känslans betydelse för smaken.

De femte och sjätte kapitlen diskuterar 1790-talets Ehrensvärd och hans försök att lösa klimatdeterminismens dilemma. Det sista kapitlet tar upp några överensstämmelser mellan Ehrensvärd och moderna funktionalister, som »grundar sig på gemensamma utgångspunkter, överensstämmelse i metod, penetration av till stora delar samma material och beslätade målsättningar». Det är intressanta sammanställningar Frykenstedt gör, även om man hade önskat striktare understrykande av det faktum att de långtgående likheter mellan Le Corbusier och Ehrensvärd som Frykenstedt påvisar beror på att de har gått till samma källor.

Frykenstedts grepp är vad man kunde kalla den idémässiga monografiens. Han har skrivit ett slags vetenskaplig bildningsroman. Med god urskillningsförmåga vrakar han biografiska fakta som är betydelselösa för Ehrensvärds idéutveckling och framhåller i stället de upplevelser, lektyrer och bekanta, som har inspirerat honom. Särskilt intressant är vad Frykenstedt har att säga om Ehrensvärds och Oxenstiernas vänskap. Man beklagar bara desto mera att innehållet i deras »gräl» är så förseglat för oss. Med stor generositet och stor bibliografisk noggrannhet redovisar Frykenstedt tidigare forskares arbeten. Särskilt visar det sig — inte oväntat — att Carl David Moselius har fixerat väsentliga problem inom europeisk konsthistoria under 1700-talet; Moselius' protegé Louis Masreliez var dessutom Ehrensvärds lärare.

Redan i början av sitt verk etablerar Frykenstedt Ehrensvärds intresse för fysiognomiken, alltså teorien att själen har en motsvarighet i bestämda drag i utseende, särskilt

skallform och ansiktsuttryck. Det är en företeelse som hade kommit på modet framför allt genom Lavater och den skulle spela stor roll långt in på 1800-talet; Balzac var exempelvis mycket intresserad av Lavater, och rent allmänt kan naturligtvis sägas att varje realistisk författare eller konstnär använder en teknik som förutsätter att ett sådant samband verkligen finns. Ehrensvärd anknuter fysiognomiken till sin klimatlära, som är den andra grundläggande föreställningen hos honom som Frykenstedt tar upp i början av sitt arbete. Klimatteorien är en av de stora determinismer som går igenom vår odling. Liksom arvsyndens och viljans ofrihet har denna idé tvingat sina zeloter till många vanmäktiga lösningar. Ehrensvärds utväg ur problemet om vårt bistra klimats ofruktbarhet visar Frykenstedt vara en upplyst lagstiftning (jfr S. Delblanc, Åra och minne, s. 153) — en lösning som är lika utopisk som orimlig, därför att den grundar sig på ett skenproblem. Det är i respekt för Ehrensvärds på många områden oomtvistliga genialitet som Frykenstedt lägger ned så mycken möda att blotta de konflikter som klimatdeterminismen innebär för Ehrensvärd; ändå får det sägas att frågan har ett mycket begränsat intresse: den är helt enkelt för konsekvensfattig. Hur obestridligt riktig Frykenstedts analys av Ehrensvärds utveckling vid lösandet av klimatfrågan än är, ger den dessutom Ehrensvärd ett drag av systembyggare, som i varje fall för mig inte känns övertygande. Jag skulle vilja uttrycka mig så, att Ehrensvärd med sin »croquis»-teknik, ja sitt temperament, som hellre arbetade med snabba tankekast och infall, vilka sannerligen inte saknade vare sig konsekvens eller uthållighet, rastlöst bearbetade sina problem, oavlatligt provade och omprövade dem, snarare än han byggde och systematiserade.

Frykenstedt kallar mångfaldiga gånger Ehrensvärd för nyklassiker. Det är skada att han inte klart definierar vad han menar med det ordet. En person av Ehrensvärds spännvidd borde svårligen utan vidare gå in under en riktning — som själv är en de lærdes term på mångskiftande företeelser och snarast måste ses som ett par faser av den antikanknytning som hade härskat sedan renässansen och som skulle brytas ned först under romantiken — utan att själv bidra till en omdefiniering av den: är nyklassicismen densamma före och efter Ehrensvärds insatser, och beror en utveckling av den just på Ehrensvärd, bör man fråga sig. Man kan tillägga att termen nyklassicism är så mångtydig och redan kronologiskt omfattar så pass lång period att redan en tidsmässig precisering vore av nöden, i synnerhet som alla forskare inte är överens härvidlag; Frykenstedt hänför till exempel J. Fr. Blondel till de nyklassiska arkitekterna, under det att Åke Setterwall i honom ser »rokotidens store klassiker», som mer än någon annan ledde unga arkitekter »in på den franskklassiska traditionens kungsväg» (Erik Palmstedt, s. 132).

I och för sig kunde man ändå tänka sig att med hänsyn till Ehrensvärds beläsenhet räkna nyklassicismen redan från 1740-talet — det finns naturligtvis också andra grunder för detta; det är då Caylus reagerar mot »den lilla stilen», dit Watteau och Oudry räknas, och rekommenderar konstnärerna att studera antiken och inte minst den grekiska. Caylus och lika mycket Laugier var kritiska mot sin samtids arkitektur — däri förenar sig Ehrensvärd med dem — och rekommenderar ett återvändande till de gamle.

Men antikstudiet stod å andra sidan på programmet alltsedan renässansen. Antikefterbildningen är i sig inte något kriterium på nyklassicism, eftersom alla »klassicism» sedan renässansen rekommenderat den. Man måste gå längre för att finna något särskiljande. Man kan kanske säga att renässansstraditionen är en föreställning om en realisering av antika ideal som är kontinuerlig och sig själv utvecklande, allt under det man alltmer avlägsnar sig från både antiken och »renässansantiken». Vad den så kallade nyklassicismen däremot förordar är ett brott med denna tradition och ett återvändande inte bara till antiken utan också till de stora barockarkitekterna, och särskilt Palladio. Det finns anledning att se Erik Palmstedt som nyklassiker och han förordar just att »At i Architecturen med Palladio noga studera Antiquen, att med honom noga följa Antiquen» som den »ende väg til konstens mognad och högd».

Den mera direkta kontakten med källorna, antiken och Palladio, är en sida av nyklassicismen. Det är en sida som vetter åt prisandet av enkelheten, som reagerar mot överlastningar i den franska rokokoarkitekturen, där man som exempel kan anföra Meissonniers förslag till Saint-Sulpice. Denna antikanslutning och enkelhet manifesterar sig i sin tur i en upplösning av kolonnordningarnas för oss obegripligt betydelse-

fulla uppgift som indikatorer på ett hus' värdighet och uppgift. Nyklassikerna gör i stället dessa ornamentala och mera dominerande, ofta koncentrerade kring portalerna. Många gånger kan man tycka att barock- och rokokohusens organiska enhet, som trots hierarkisering i huvud- och underdelar och olika slags leder mellan dessa och inte minst i artikuleringen av murytorna är påfallande, blir upplöst från och med mitten av 1700-talet. Nyklassicismen skapar i stället huskroppar med additiva klassiska ornament i stället för en organisk hierarkisering. Ett exempel på detta är Skärva gård i Blekinge, som Ehrensvärd själv medverkade till. Moselius framhåller också att nyklassicismen i sin uppskattning av preraphaeliterna ger prov på ett slags historisk relativism; härvidlag framstår Masreliez och Ehrensvärd som modernare än till exempel Adlerbeth.

Både i reaktionen mot det franska, i hävdandet av enkelheten och återvändandet till antiken är Ehrensvärd en ren nyklassiker. Man kan studera hans stil i Inventariekammarrens fasad i Karlskrona; och Frykenstedt ställer mycket riktigt vid sin analys av portalen till Mönster- och modellbyggnaden i samma stad samma fråga till Ehrensvärd som denne ställde till kolonnerna i Berlin: vad gör ni? Denna portal har just den additiva karaktär som påpekades vara vanlig i nyklassisk arkitektur. Enligt Ehrensvärds konsteori kan kolonnerna försvaras »funktionellt»: en portal skall framhävas och inte ges sken av att vara annat än en portal — ett exempel på hur ett begrepp som funktionell kan fattas på många sätt.

Då det gäller den utförda arkitekturen är Ehrensvärd således nyklassiker. Men nyklassicismen är inte bara en arkitekturstil. Den är också en sensibilitet, ett sätt att uppleva konst. För oss står Winckelmann som denna sensibilitets företrädare framför andra. Känslolöshet och episk inlevelse i en speciell antikföreställning är Winckelmanns lösning på antikproblemet. Den winckelmannska sentimentaliteten stod Ehrensvärd helt främmande för, och det understryks med rätta av Frykenstedt. Om alltså den winckelmannska känslolösheten inte har någon plats hos Ehrensvärd, sysslar han inte desto mindre med känslans roll för konstupplevelsen, närmast i anslutning till franska estetikerna som Blondel. Det finns en irrationell känsla, som ansluter sig till de stora reglerna. Denna känsla är smaken, den smak som fick grekerna att skapa i en anda av sträng enkelhet. Trots en omfattande referatmassa hör Frykenstedts utredning om Winckelmann och smakdiskussionen under 1700-talet till det mest klagörande i boken. Frykenstedts omfattande lektyrer i Ehrensvärds bibliotek har givit resultat i en vacker problemlösning.

Det är ett beundransvärt lärdomsprov Frykenstedt har presenterat. Förebildsforskningens faror har han inte helt undvikit; det gäller här ett generellt problem i denna typ av forskning. Om Ehrensvärd å ena sidan är ett geni och å den andra visar sig på nästan alla punkter ta upp sin samtids diskussion — vari ligger då hans egenart, frågar man sig. Ibland tycker man sig ha svårt att få fatt på det ehrensvärdska i allt redovisande av påverkningar. Man kommer inte åt vare sig ett personligt temperament, en stilistisk egenart eller en konstnärprofil genom komparativ forskning. Författarens sätt att lösa detta problem kan sannerligen också bero på en medveten askes. Man har alltför ofta, och det gäller litteraturhistoriker långt efter Lamm och Böök, sett psykologiska analyser som är både schematiska och ytliga. Det är möjligt att det är bättre att försöka inringa Ehrensvärds »allra hemligaste sanning» i en essay än i ett verk med rent vetenskaplig uppläggning.

Den stora förtjänsten i Frykenstedts bok är att författaren, trots att han kanske har givit ett väl stort utrymme åt referat av idéer som har behandlats av andra moderna forskare, har placerat in Ehrensvärd i ett stort internationellt sammanhang. Frykenstedt har fört läsaren in i Ehrensvärds bibliotek. Han har givit ett porträtt av en dynamisk, aldrig riktigt färdig människa, aldrig riktigt fullgånge filosof. Man delar Frykenstedts fascination inför honom.

Carl-Olof Gierow